

Recent Nederlands onderzoek naar kunst en kunstnijverheid 1700-1850

Paul Knolle

Het was een kwestie van *timing*: wie tussen 7 februari en 8 april 2007 enkele dagen kon vrijmaken, was in de gelegenheid om in Londen minstens vier uiteenlopende, belangrijke tentoonstellingen over 18de-eeuwse beeldende kunst en cultuur te bezoeken: *Citizens and Kings. Portraits in the Age of Revolution, 1760-1830* in de Royal Academy, *Hogarth in Tate Britain*, *Canaletto in England. A Venetian Artist Abroad 1746-1755* in de Dulwich Picture Gallery en *The Triumph of Eros: Art and Seduction in 18th Century France* in de Hermitage Rooms (Somerset House). Vooral *Citizens and Kings* - eerder als *Portraits publics, portraits privés 1770-1830* te zien in het Grand Palais in Parijs – was van internationale allure. Kunstliefhebbers, professioneel of niet, konden genieten van vele bekende en onbekende meesterwerken uit Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland en de Verenigde Staten van Amerika. De uitstekende begeleidende teksten en de catalogus maakten de tentoonstelling extra enerverend.

Opvallend bij alle vier de tentoonstellingen was het hoge aantal bezoekers. De aandacht waarmee men de kunstwerken bekeek en de bijschriften las, was groot. Deze tentoonstellingen bewezen in al hun variatie hoe levend en genietbaar kunst uit de 18de eeuw voor hedendaagse belangstellenden kan zijn. Aan alle presentaties lag recent onderzoek ten grondslag dat ook in de stevige catalogi op bevattelijke wijze werd overgedragen. Zo demonstreerden de Britten eens te meer hoe resultaten van onderzoek voor een breed publiek kunnen worden vertaald in grote culturele evenementen.

Deze Londense ervaringen riepen bij mij vragen op over de belangstelling voor 18de-eeuwse kunst bij Nederlandse kunsthistorici en -liefhebbers. Natuurlijk heeft de 18de eeuw in Nederland nog altijd te kampen met de naweeën van een imago probleem. Deels is dit te wijten aan contemporaine opvattingen. Wie zèlf, om welke redenen dan ook, roept dat de eigentijds kunst in verval is, heeft later een knap marketing- en p.r.-bureau nodig om dat beeld te corrigeren. Het is nog niet zo lang geleden dat tentoonstellingen over kunst uit deze periode in Nederlandse musea alleen al door hun oubollige titels het bepoederde imago van de 18de eeuw versterkten. Zelfs vandaag de dag wordt soms gekozen voor een onhandige titel. Zo noemde het Groninger Museum de recente - werkelijk aardige - tentoonstelling met schilderijen van Jan Abel Wassenbergh (1686-1750) en zijn artistieke familieleden *De Zilveren Eeuw*. Niet alleen is de kwaliteit van Wassenbergh onvoldoende om een 'eeuw' te dragen, ook klinkt dat 'zilver' nogal defensief. Niemand is gebaat bij het eindeloos aangaan van de vanzelfsprekend ongelijke strijd met de Gouden Eeuw, of bij beeldspraak als 'de slagschaduw van de 17de eeuw', of bij klachten over geringe aandacht. Wij kunnen ons beter inspannen de eigen verschijningsvormen van de kunst uit deze periode goed voor het voetlicht te brengen. Die zijn, ook in Nederland, aantrekkelijk genoeg.

Na 1920, toen Adolph Staring en Jan Knoef besloten hun leven te wijden aan het *terra incognita* van de kunst uit respectievelijk de 18de en de vroege 19de eeuw, is er werkelijk veel gebeurd. Deze twee pioniers verrichtten veel serieus onderzoek en inspireerden *dix-huitièmistes* van de tweede generatie als J.W. Niemeijer. Natuurlijk ging het met het aanzien van 18de-eeuwse kunst niet steeds

van een leien dakje. Zo kon het in de jaren zeventig nog gebeuren dat een project van internationale betekenis aan Nederland werd onthouden. De omvangrijke tentoonstelling *Dutch Masterpieces from the Eighteenth Century: Paintings & Drawings 1700-1800*, die in de winter van 1971-1972 Minneapolis, Toledo en Philadelphia aandeed, bleef binnen de grenzen van Noord-Amerika. De zeer informatieve catalogus werd samengesteld door Earl Roger Mandle en voorzien van een essay door J.W. Niemeijer. Waarom deze tentoonstelling - door Niemeijer in zijn inleiding 'a triumph of eighteenth-century painting and drawing that cannot fail to enhance their prestige mightily' genoemd - noch in Amsterdam, noch in een andere Europese stad werd gepresenteerd, is nog altijd niet duidelijk. Dit zou anno 2007 waarschijnlijk niet meer gebeuren.

Dankzij de door onder meer Staring, Knoef en Niemeijer gelegde basis en de recente inspanningen van anderen heeft de Nederlandse kunst van de 18de eeuw gedurende de laatste tien jaren meer en meer belangstelling gekregen, zowel aan universiteiten als bij musea. In de vaste opstelling van het Rijksmuseum Twenthe krijgen, sinds de verzelfstandiging in 1996, 18de-eeuwse kunst en cultuur ruim aandacht. Daarnaast werden hier tentoonstellingen georganiseerd over kunst uit de periode 1680-1820 in het algemeen (zoals nu met *Het jaar van de 18de eeuw*), maar ook over uiteenlopende deelonderwerpen als feesten in de 18de eeuw (1996-1997), Willem Bilderdijk en de boekillustratie (1998), Wouter Johannes van Troostwijk (1998-1999), Britse 18de-eeuwse spotprenten (1996 en 1999-2000), de gebroeders Van Strij (met het Dordrechts Museum, 2000), Nederlandse spotprenten (2002-2003), mode in schilderijen (2005), Nederlandse architectuur (2005-2006), Tibout Regters en het conversatiestuk (2006) en letterkundige en wetenschappelijke contacten tussen Nederland en Duitsland in de 18de eeuw (2007). In veel gevallen werd samengewerkt met vertegenwoordigers van universiteiten en van het RKD. Voor begin 2008 staat een tentoonstelling rondom Brugse neoclassicistische schilders op het programma.

Vanzelfsprekend worden de belangen van de 18de-eeuwse cultuur niet alleen behartigd in Enschede. De verdiende herwaardering van de kunst en kunstnijverheid uit deze periode is ook af te lezen aan uiteenlopende uitgaven en attractieve tentoonstellingen elders. Het Rijksmuseum liet, vóór de sluiting vanwege de verbouwing, de nodige 18de-eeuwse kunst en kunstnijverheid zien. Een zeer belangrijk moment was de publicatie in 2006 van het door Reinier Baarsen, Robert-Jan te Rijdt en Frits Scholten geredigeerde *Nederlandse kunst in het Rijksmuseum, 1700-1800*. Verder waren er presentaties over Rococo in Nederland in het Rijksmuseum (2001) en over kunst uit de vroege 18de eeuw, die eindelijk werd getoond om het eigen gezicht en niet meer als een uitloper van de 17de eeuw. Deze tweede tentoonstelling, als *Vom Adel der Malerei. Holland um 1700* te zien in Keulen en Kassel en als *De kroon op het werk. Hollandse schilderkunst 1670-1750* in Dordrecht (2006-2007), werd verrijkt met de neerslag van het symposium *Holland nach Rembrandt. Zur niederländische Kunst zwischen 1670 und 1750*, geredigeerd door Ekkehard Mai. De ontsluiting van 18de-eeuwse kunst kreeg ook gestalte in solotentoonstellingen als het al genoemde *Tibout Regters: het gezicht van de 18de eeuw* (Rijksmuseum Twenthe) en in *De verleiding van Flora*, over Jan van Huysum, in Het Prinsenhof in Delft en The Museum of Fine Arts in Houston (2006-2007).

Wat langzamerhand bekend is over 18de-eeuwse cultuur, inclusief beeldende kunst en architectuur, levert een beeld op dat fris, levendig en uitdagend genoeg is om de nieuwsgierigheid van

belangstellenden in binnen- en buitenland te prikkelen. Deze bibliografie bewijst dat er gedurende de laatste jaren bijzonder veel onderzoek is verricht naar Nederlandse kunst en kunstnijverheid van 1700-1850. Toch is het te vroeg om hosanna te roepen. Zo wordt de beeldende kunst in *De achttiende eeuw*, het tijdschrift van de Werkgroep Achttiende Eeuw, de laatste tijd vrijwel uitsluitend vertegenwoordigd door redactielid Eveline Koolhaas-Grosfeld. Ondanks alle publicaties die in deze bibliografie een plaats hebben gevonden, blijven er over de identiteit, ontwikkeling en betekenis van de Nederlandse kunst van toen nog altijd veel vragen onbeantwoord. Dat er nog zoveel valt te ontdekken, maakt onderzoek op dit gebied extra aantrekkelijk.

Het verschijnen van een bibliografie leidt tot bespiegelingen van zeer uiteenlopende aard, zoals de inleidingen tot vorige bibliografieën van de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici hebben bevestigd. Het is langzamerhand traditie om bij het verschijnen van nieuwe uitgaven in deze reeks de status quo van het onderzoek op het desbetreffende gebied vast te stellen. In dit geval is een directe vergelijking met de vorige bibliografie over 'de 18de eeuw' uit 2001 van Roman Koot (ingeleid door Charles Dumas en Saskia de Bodt) lastig: die omvatte de periode 1700-1900 en ging over onderzoek van tien jaar. De huidige bibliografie, samengesteld door Mariël Ellens, gaat over de afgelopen vijf jaar en behandelt de periode 1700-1850.

Deze nieuwe bibliografie is een graadmeter voor de aandacht die kunst uit de 18de en vroege 19de eeuw de laatste jaren in Nederland krijgt. Wie als oprecht geïnteresseerde de honderden titels doorneemt, verheugt zich dat zoveel uiteenlopende onderwerpen aandacht hebben gekregen. Vaak is er de herkenning van titels. Daarnaast zijn er verrassingen van onverwachte publicaties, bijvoorbeeld in periodieken die tot nu toe aan de aandacht waren ontsnapt. Het bladeren of scrollen levert niet alleen gegevens op, maar stimuleert ook literatuur op te zoeken of zich in bepaalde onderwerpen te verdiepen. En dat is een belangrijke functie van de bibliografie.

Diverse gebieden hebben langzamerhand veel aandacht gekregen. Bij wijze van voorbeeld noem ik het nationale identiteitsgevoel en discussies daarover onder Nederlandse kunstenaars en kunstliefhebbers na 1760. Op andere terreinen blijkt gedurende de afgelopen jaren de ontginning begonnen. Zinvoller dan in te gaan op de verhouding tussen dissertaties, artikelen, catalogi en andere boeken, lijkt me de vaststelling van enkele trends die zich in het onderzoek naar 18de-eeuwse kunst voordoen of die kort geleden in gang lijken te zijn gezet.

Om te beginnen zet een tendens zich voort die Charles Dumas al in zijn inleiding tot de bibliografie van 2001 signaleerde: de kunstnijverheid krijgt bijzonder veel aandacht, in gespecialiseerde tijdschriften maar ook in boeken en catalogi. Aan het begin van de bij deze gelegenheid op titels geïnventariseerde periode verscheen de catalogus *Rococo in Nederland* bij de tentoonstelling *Rococo: Nederland aan de zwier* in het Rijksmuseum (2001-2002). Reinier Baarsen liet via dit indrukwekkende project vele bezoekers en lezers kennismaken met onbekende aspecten uit de Nederlandse cultuurgeschiedenis. Vermeldenswaard zijn zeker ook de tentoonstellingscatalogus *Delfts aardewerk. Geschiedenis van een nationaal product* (Gemeentemuseum Den Haag 2001) en Jan Daan van Dams publicaties over dit onderwerp uit 2004 en 2006, het door C. Willemijn Fock, Titus Eliëns, Eloy Koldewij en Jet Pijzel-Dommisse geschreven *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900* (2001), Den Blaauwens rijke catalogus van Meissen porselein in het Rijksmuseum (2002),

European Tapestries in the Rijksmuseum van Ebeltje Hartkamp-Jonxis en Hillie Smit (2004) en kostuumhistorische publicaties als het door G. Ballasteros en M. Hohé geredigeerde *En Vogue! Mode uit Frankrijk en Nederland in de 18de eeuw* (2005). Deskundigen op verschillende deelgebieden van de kunstnijverheid - ik ben hier nog zeer onvolledig - hebben opnieuw gezorgd voor een indrukwekkende productie.

Heel anders van aard is de recente toename in en verbreding van de aandacht voor het verzamelen van Nederlandse kunst in de 18de eeuw. Uit het verleden lagen er al incidenteel verschenen boeken en artikelen over Nederlandse collecties als die van Gerrit Braamcamp (door Clara Bille), Jan Gildemeester (C.J. de Bruyn-Kops), J.A. Brentano (door Richard Bionda) en J. Goll van Frankenstein (door Jan Knoef en anderen). In de periode 2001-2006 werden belangrijke hoofdstukken aan onze kennis op dit gebied toegevoegd. Michiel Plomp publiceerde zijn onderzoek over het verzamelen van tekeningen in Nederland, behalve in zijn proefschrift, in de beide fraaie catalogi die in 2001 verschenen bij de Haarlems-Parijse tentoonstelling *Hartstochtelijk verzameld*. Everhard Korthals Altes schetst in *De verovering van de kunstmarkt door de zeventiende-eeuwse schilderkunst: enkele studies over de verspreiding van Hollandse schilderijen in de eerste helft van de achttiende eeuw* (Leiden 2003) vooral de Duitse vorstelijke verzamelaars van 17de- en 18de-eeuwse Nederlandse kunst. Hieraan werd eveneens aandacht besteed in de tentoonstelling (catalogus) *De kroon op het werk* en in de bijdragen aan het daarbij georganiseerde symposium. Verder wijs ik op Koenraad Jonckheeres dissertatie, *Kunsthandel en diplomatie. De veiling van de schilderijenverzameling van Willem III (1713) en de rol van het diplomatieke netwerk in de Europese kunsthandel* (2005), in het jaar van verschijnen door de VNK bekroond met de Jan van Gelderprijs. Ook *Schatten van Delft. Burgers verzamelen, 1600-1750* (2002) van Bergvelt, Jonker en Wiechman en de Amsterdamse Van der Hoop tentoonstelling met catalogus (2004-2005) wijzen op de toegenomen belangstelling voor het verzamelen in de 18de eeuw.

Sommige van deze publicaties duiden er bovendien op dat de internationale mobiliteit van kunstenaars en kunst meer aandacht krijgt. Andere signalen die hierop wijzen zijn *Dutch and Flemish artists in Britain 1550-1800* (de editie 2003 van het *Leids Kunsthistorisch Jaarboek*) en Hans Kraans *Dromen van Holland. Buitenlandse kunstenaars schilderen Holland, 1800-1914* (2002). Wellicht hebben we te maken met een trend die zich in de volgende bibliografie nog duidelijker zal manifesteren.

Aan de geschiedenis van het kunstonderwijs werden belangrijke hoofdstukken toegevoegd door het proefschrift van Jenny Reynaerts, *'Het karakter onzer Hollandsche school'. De Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, 1817-1870* (2001) en de in 2004 gepubliceerde tentoonstellingscatalogus over de in 1778 opgerichte Middelburgse tekenacademie. Ons inzicht in de geschiedenis van de Nederlandse kunstkritiek is zeer gebaat bij Annemiek Ouwerkerks *Tussen kunst en publiek. Een beeld van de kunstkritiek in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (2003).

Boeiend vanwege kunstwerken en stellingname waren de tentoonstelling en catalogus *Meesters van de Romantiek. Nederlandse kunstenaars 1800-1850* in de Rotterdamse Kunsthal (2005). Dat met deze presentatie het onderwerp nog niet zo definitief vorm heeft gekregen dat het

zonder meer kan worden ondergebracht in de handboeken, blijkt bijvoorbeeld uit de kritische bespreking van Willem van den Berg in *De Negentiende Eeuw* 2005.

Last but not least: over enkele belangrijke kunstenaars verschenen belangrijke publicaties, meestal in verband met tentoonstellingen: over Jurriaan Andriessen (het proefschrift van Richard Harmanni van 2004 waarvan een commerciële uitgave een absoluut desideratum is), over Tibout Regters (een boek van de hand van Rudi Ekkart) en over Jan van Huysum (de catalogus van Sam Segal, Mariël Ellens en J. Dik en het separate boekje van Elmer Kolfin). Portretten komen er opvallend goed vanaf. De catalogus bij de tentoonstelling over Benjamin Samuel Bolomey (Haags Historisch Museum, 2001) belicht het werk van één van die in Nederland werkzame buitenlandse kunstenaars waarvoor Staring indertijd al aandacht heeft gevraagd. De hoofdstedelijke 'grachtengordel' werd in beeld gebracht in de door Norbert Middelkoop geredigeerde catalogus *Kopstukken. Amsterdammers geportretteerd 1600-1800* (Amsterdams Historisch Museum, 2002). 'Provinciale' modellen werden belicht in het door J.C. Bierens de Haan geredigeerde *Gelderse gezichten. Drie eeuwen portretkunst in Gelderland, 1550-1850* (Museum Het Valkhof 2002).

Voordat de volledige tevredenheid toeslaat, in de veronderstelling dat dankzij al deze publicaties het net zich rond de kunst van de 18de en vroege 19de eeuw heeft gesloten, is het goed te wijzen op enkele lacunes in onze kennis.

Want brengt deze bibliografie positief nieuws, tegelijkertijd wordt het inzicht versterkt dat er nog veel basaal werk te verrichten valt. Terwijl, om de Noordzee nog eens over te steken, over alle belangrijke Britse kunstenaars van de 18de eeuw monografische publicaties beschikbaar zijn, bestaan er over Nederlandse coryfeeën als Willem van Mieris, Jan II Ekels, Wybrand Hendriks, Pieter Gerardus van Os en Adriaan de Lelie alleen kleinere en/of niet meer actuele publicaties. Charles Howard Hodges, die als Britse Nederlander zijn plaats in het Hollandse kunstleven veroverde, verdient wel eens een eigen presentatie. Graag meld ik alvast dat het werk van Nicolaas Verkolje zal worden belicht in een tentoonstelling die het Rijksmuseum Twenthe voor over enkele jaren op het programma heeft.

Een geval apart is Rachel Ruysch. Hoewel men vanuit de genderstudies regelmatig zijn/haar licht laat schijnen over 18de-eeuwse culturele onderwerpen, wordt de belangrijkste Nederlandse kunstenaars uit de 18de eeuw genegeerd. Het is onbegrijpelijk dat over het gehele leven en werk van Rachel Ruysch nog altijd geen fatsoenlijke monografie bestaat, vanuit welke invalshoek dan ook. Haar biografie biedt stof genoeg: de dochter van de vooraanstaande medicus en botanist Frederick Ruysch, getrouwd met de portretschilder Jurriaen Pool met wie zij tien kinderen kreeg, na haar huwelijk doorgaand met schilderen – en dan nog die fraaie stillevens, waarom zij hoog werd gewaardeerd door diverse vorsten in Duitsland – dit sméékt om een mooi boek.

Wie de rubrieken in de bibliografie naast elkaar legt, ontdekt dat merkwaardig genoeg de tekenkunst er enigszins bekaaid vanaf komt. Hoewel vooral Robert-Jan te Rijdt en ook Charles Dumas regelmatig tot vruchtbare publicaties over Nederlandse tekenaars komen (en het tijdschrift *Delineavit et Sculptit* bij tijd en wijle voor goede reclame zorgt), bestaat nog steeds geen overzicht van stilistische en thematische ontwikkelingen, noch inzicht in de status van deze branche in de tijd zelf. Mijn indruk is dat de Nederlandse tekenkunst van hoog niveau was, waarbij in de tweede helft van de

18de eeuw het aandeel van dilettanten die in tekenacademies of van privéleraren les kregen, kwantitatief maar ook kwalitatief opvallend is. Ook de 18de-eeuwse prentkunst komt er, ondanks de bloei van de boekillustratie en de internationaal toenemende belangstelling voor reproductiegrafiek, nog altijd slecht vanaf.

Terwijl de portretkunst en de topografische schilder- en tekenkunst voor een deel in kaart zijn gebracht, blijft het genre enigszins achter. Hoe ontwikkelde zich tussen het begin en het einde van de eeuw de betekenis van genrestukken? Dragen iconografische ingrediënten die in de 17de eeuw een dubbele betekenis moeten hebben gehad, nog altijd een symbolische lading? Kortom: staat een bezem in een interieurstuk van Willem Laquy of Adriaan de Lelie nog steeds voor iets anders dan een bezem? En zo ja, voor wat? Het ziet ernaar uit dat men in de tweede helft van de eeuw steeds minder allegorisch dacht (of keek) - de vraag is wat dat voor consequenties had voor de interpretatie van genrestukken.

Tot slot een pleidooi voor deskundige grensoverschrijdingen tussen uiteenlopende disciplines. Hoe vruchtbaar en stimulerend die kunnen zijn, wordt bewezen door Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, bijvoorbeeld in hun gemeenschappelijke *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)*. De kunstgeschiedenis speelt in hun boek weliswaar een ondergeschikte rol, vooral in een hoofdstuk over tuinaanleg en in de illustraties, maar inspirerend is hun Otto-boek zeker. Ook historicus Niek van Sas en kunsthistoricus Frans Grijzenhout bewijzen regelmatig – en soms eendrachtig – dat het passeren van scheidslijnen tussen vakken tot mooie resultaten kan leiden. Ook zou bestudering van Nederlandse kunst in internationaal perspectief meer reliëf geven aan de Nederlandse kunst. Het onderzoek naar kunstnijverheid loopt in dit opzicht ver voorop.

Er is, kan men concluderen, in 2001-2006 veel aan onze kennis van Nederlandse kunst in de 18de eeuw toegevoegd. Het zou prachtig zijn als ook Nederland eens rijp wordt voor vier gelijktijdige tentoonstellingen over 18de-eeuwse kunst en cultuur. Om uiteindelijk tot zo'n situatie te kunnen komen, is nauwe samenwerking tussen musea en universiteiten onontbeerlijk. Hierin hoeven niet alleen 'senioren' te participeren. Jonge kunsthistorici kunnen in de promotie van 18de-eeuwse kunst een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld door te werken aan afstudeerscripties die samenhangen met de rijke 18de-eeuwse kunst in verschillende Nederlandse museale collecties. Op deze manier wordt al vroeg de basis gelegd voor een belangstelling die kan uitmonden in levenslange betrokkenheid. Moge de volgende bibliografie 1700-1850 van de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici nog uitgebreider zijn dan deze!

Verantwoording

Traditiegetrouw brengt de Vereniging voor Nederlandse Kunsthistorici (VNK) jaarlijks een bibliografie uit die een overzicht biedt van het kunsthistorisch onderzoek naar een door het bestuur vastgestelde periode op het gebied van de beeldende kunst, kunstnijverheid en architectuur. De opdrachtformulering voor dit jaar luidde: 'publicaties uitsluitend door Nederlandse of aan Nederlandse instellingen verbonden auteurs verschenen in de periode 2001-2006, handelend over alle aspecten van beeldende kunst tussen 1700 en 1850, met uitzondering van de architectuur'.

Door de keuze voor de periode 1700-1850 wijkt deze bibliografie af van haar voorganger die Roman Koot in 2001 samenstelde (en die volgens de huidige normen de bibliografie van 2002 zou hebben geheten). De bibliografie van Koot was bedoeld als een 'overgangs- bibliografie' en bestond uit twee delen die respectievelijk gewijd waren aan de achttiende en negentiende eeuw. Uit het feit dat er in 2001 een aparte bibliografie kwam voor de achttiende eeuw kunnen we de toegenomen aandacht voor dit tijdperk aflezen, ook bij de VNK. In 1998 moest A. Bavinck de periode 1550 tot 1750 namelijk nog in één bibliografie behandelen en kwam het tijdvak 1750 -1800 in het geheel niet aan bod.

Het is dus voor het eerst dat er een bibliografie verschijnt die een hele lange achttiende eeuw bestrijkt, inclusief de Romantiek. Bij de samenstelling van deze bibliografie heb ik het als een werkzame indeling ervaren. Wie de bibliografie van Sophie van Steenderen uit 2004 raadpleegt - gewijd aan de beeldende kunst en kunstnijverheid vanaf 1850 tot heden - en met de onderhavige bibliografie vergelijkt, ziet een verschuiving in de kunstzinnige middelen, waarbij de opkomst van de fotografie en performances misschien wel het meest opvallend zijn. Tussen performance en behangsel ligt inderdaad een wereld van verschil.

De VNK laat de samenstellers van de bibliografie erg vrij en legt geen bepaald format op. Ik heb er voor gekozen om de voortreffelijke en ook praktische rubricering van Roman Koot zo veel mogelijk over te nemen. De bibliografie is ingedeeld in een algemeen gedeelte en verder toegespitst op verschillende deelgebieden als schilderkunst, tekenkunst en grafiek, beeldhouwkunst en kunstnijverheid. De rubriek Kunstnijverheid is weer onderverdeeld in glas; keramiek; edele metalen; kostuum; textiel; meubel en interieur; diversen. Alleen binnen de categorie schilderkunst, tekenkunst en grafiek, en de beeldhouwkunst bleek het zinvol om ook op kunstenaarsnaam te kunnen zoeken.

De rubriek Algemeen is wat uitgebreider dan in vorige bibliografieën en is ook deels een antwoord op de discussie of niet-kunsthistorische publicaties ook een plaats binnen de bibliografie hebben. Daarbij heb ik mij proberen in te leven in de gebruiker die snel een beeld van het tijdvak 1700 -1850 wenst te krijgen en daarbij de nieuwste gegevens wenst te betrekken. Want waar zouden we als kunsthistoricus zijn zonder ondermeer de reisverslagen, de historische bespiegelingen en de egodocumenten uit de letterkunde? De periode 1700-1850 is ook de tijd van de opkomst van de burger, van de kunstkritiek, van de Verlichting, van de vrijmetselarij, van religieuze en politieke beroeringen en *last but not least*, het gezellige theedrinken.

De basis van deze bibliografie rust - gezien het digitale tijdperk - nog enigszins verrassend op het handmatig doorbladeren van tijdschriften. Menig Nederlandstalig tijdschrift ontbreekt in de

Bibliography of the History of Art en de artikelen worden ook niet stelselmatig opgenomen in PiCarta. Enkele tijdschriften zoals De Beeldenaar en Origine werken inmiddels aan een register/cq. archief op hun site. (Als zo iets nu gecoördineerd zou worden met een bepaald format zou je een prachtige basis voor een bibliografie hebben). Op basis van auteursnamen, het zoeken op trefwoorden, het doorbladeren van c. 25 tijdschriften, het raadplegen van sites van uitgeverijen en van Darenet, kwam een sneeuwbaaleffect tot stand wat resulteerde in onderstaande lijst.

Bij de selectie van titels leverden artikelen, gewijd aan een bepaald thema dat meerdere tijdvakken omspannt, de meeste problemen op. Om ze toch op te nemen moest er een te rechtvaardigen hoeveelheid informatie over de periode 1700-1850 worden geboden. Het blijft echter een subjectieve maatstaf. Moeilijk was ook het schipperen tussen wetenschappelijke en meer populaire literatuur, waarbij de laatste specifiek in de opdrachtformulering werd genoemd. Het veronderstelt immers verschillende doelgroepen. Uit een enquête uit 2003¹ blijkt dat het vooral de freelancers zijn die gebruik maken van de bibliografie. Ik heb gepoogd hen zo ruimhartig en servicegericht mogelijk van dienst te zijn. De oplettende lezer kan op basis van titel, medium en aantal pagina's gemakkelijk de signalerende en meer diepgravende informatie van elkaar onderscheiden.

Voorts is elke titel zo veel mogelijk in één categorie ondergebracht. Alleen in de rubriek Verzamelgeschiedenis zit in sommige gevallen een bepaalde overlap met andere categorieën. Een titel over de collecties kostuums in Den Haag en Parijs is zowel onder de desbetreffende rubriek Kostuum als onder verzamelgeschiedenis te vinden. Voor kunstenaars hanteerde ik het principe dat alleen zij die tussen 1675 en 1825 geboren werden in aanmerking kwamen voor opname in de bibliografie. Als er een artikel gewijd werd aan een specifiek kunstwerk dan was de datering van het kunstwerk beslissend en niet het geboortjaar van de maker. Omdat er nog geen goed overzicht bestaat van doctoraal-, bachelor- en masterscripties en omdat ze zelden aan de eis van publicatie voldoen, zijn deze niet in de bibliografie verwerkt.

De rubriek Algemeen is minder uitgesplitst dan de andere rubrieken, waarin zo veel mogelijk geprobeerd is om ook aparte artikelen en relevante hoofdstukken uit de publicatie te vermelden. Dat dit niet in 100% van de gevallen is gelukt, had te maken met de voortschrijdende tijd en de beschikbaarheid van de publicaties.

Het is nu aan anderen om de trends, de leemtes en de hoogtepunten in het hier gepresenteerde kunsthistorische onderzoek te duiden. Ik hoop dat de bibliografie op haar beurt weer een aanzet geeft tot verdere exploratie van dit zo boeiende tijdvak.

Rest mij nog de taak om de volgende personen te bedanken: mijn voorgangers Roman Koot en Niek Smit voor hun adviezen en tips, maar ook Jeroen Bosman (Universiteitsbibliotheek RUU), Suat Tuzgöl (Disc BV) en vooral Hans Fresen (Letterenbibliotheek RUU) voor hun technische ondersteuning bij het programma Endnote.

Mariël Ellens

¹ *Kunsthistorici* 14 (2003) 2, 7